

DOĞAL TEKELLERDE DOĞAL OLARAK REKABET OLMAZ

Dr. M. Murat Kubilay
Ekonomist
mmkubilay@gmail.com

Bazı sektörlerde kuruluş maliyetinin yüksek olması, ulusal sınırlara bağlı olarak giriş engeli bulunması, sektöre girişin devletten lisans satın almaya bağlı olması veya birden fazla kurumun eş anlı verimli çalışamayacağından ötürü rekabet olmaz; haliyle tek kurum doğal tekel gücüne sahiptir. Örneğin İstanbul'da doğalgaz dağıtımından sorumlu İGDAŞ'ın yerine büyük yatırım yapıp eş şebeke çekilemez. TüvTürk araç muayenesini yapmaya, devletten bedel karşılığı aldığı lisansla tek yetkili kurumdur. Yabancı havayolu şirketleri, Türkiye içinde izin almaksızın uçuş faaliyeti sürdüremezler. Sahip oldukları tekel gücüyle bu şirketler; tüketicilere, tedarikçilere, çalışanlarına ve devlete karşı pazarlık gücü elde ederler. Fiyatlama ile satış miktarı ve kalitesini belirlemede pazarlık güçleri çok yüksektir.

Bu nedenle, doğal tekeller genellikle kamu mülkiyetinde tutulurlar. Böylece piyasa gücünün diğer bileşenler aleyhine kar amaçlı kullanılması engellenmiş olur. Eğer kamu mülkiyetindeki bir işletmenin verimliliğine ilişkin bir önyargı varsa; sıkı denetlenen

özel sektör tekelleri oluşturulur. Bu durumun en tipik örneği 1913 ile 1983 arasında, ABD ve Kanada'da telefon işletmeciliğini özel sektör tekeli olarak yürüten AT&T isimli haberleşme şirkettir. Farklı coğrafyalarda faaliyet gösteren şirketler verimlilik için birleşmiş; kar amaçlı piyasa gücünün kötüye kullanılmaması için de sıkı devlet denetimlerine tabi olmuştur. Doğal tekelin özel mülkiyetine izin verilmesi ve denetimin sıklığı dönemin siyasi ve iktisadi ruhuyla belirlenir.

Benzer bir durum elektriğin üreticilerden tedarik edilmesinden tüketicilere sunulduğu iletim ve dağıtım süreçleri için de geçerlidir. Üretim sürecinde kamuya ait santraller, özelleştirmelerle devletten özel sektöre devredilmiş santraller ve doğrudan özel sektöre ait santraller bulunur. Bu aşamadaki kamu ve özel sektör tercihi daha çok ideolojik temellidir; yani amaçlanan verimliliğe ve kamu yararına en doğru nasıl ulaşılacağı ile ilgilidir. Fakat iletim ve dağıtım doğal tekel halindedir; ülke genelinde yakın zamanda özelleştirme kapsamına alınan TEİAŞ'a ait

tek iletim hattı ve 2009-13 arasında 21 ayrı coğrafi alanda parçalanarak özel sektöre devredilen yine tek dağıtım ağı bulunmaktadır.

Diğer taraftan, elektriğin dağıtım firmalarından tüketicilere ulaştırılma sürecinde ek bir kademe yaratılmış, elektriğin çok sayıda şirket tarafından perakende satışına izin verilerek bu kademedeki rekabet amaçlanmıştır. Fakat çok sayıda şirketin bu alana girmesine rağmen, bu şirketlerin birbirine yakın maliyetleri olması ve tüketicilerin aralarında önemli bir cazibe farkı görmemeleriyle beklenen rekabet ve pazar payı dağılımı gerçekleşmemiştir. Büyük ticari işletmelere elektrik tedariki için rekabet kısmen olussa da konutlarda bir ilerleme kaydedilememiştir. Hatta konutlarda elektrik tüketenler dağıtım ile satış şirketleri arasındaki farkı dahi bilmemektedir ve yeni kurulan perakende satış şirketlerinden tümünden bihaberdir. Neticesinde nihai tüketicilerin

büyük çoğunluğu, elektriği dağıtım şirketiyle aynı çatı altındaki perakende satış şirketinden alırlar ve bu detaylar yokmuşçasına kullanıma devam ederler.

Tüm bu sürecin temelinde elektrik satışının tıpkı elektrik iletimi gibi doğal tekel olması yatar. Dağıtım ve perakende şirketleri arasındaki göstermelik rekabet bir farklılık yaratmaz. Özetle, üretimdeki rekabet ihtimali iletim ve dağıtım aşamalarında yoktur ve yapay bir şekilde perakende aşamasının yaratılması da bu alanda hedeflenen rekabeti oluşturmaz.

“Rekabetçilik çalışanlara karşı uygulandı”

Tabii durum böyle olunca perakende satış ile dağıtım arasında neden yapay bir ayırım yapıldığı ve dağıtım kısmının özelleştirildiğini sorgulamak gerekir. Dağıtımın özelleştirilmesi esnasındaki temel, devletin özel sektöre göre verimsiz olacağına dair görüştür. Sektör özelleşince kayıp-kaçak oranının düşeceği ve altyapı yatırımlarının artacağı beklenmekteydi. Fakat doğası itibarıyla kâr odaklı olan özel şirketler kayıp-kaçak bedelini siyasi otoriteyle uzlaşıp yeniden tüketiciye yıkmaya başladılar. Geriye özel sektörün rekabetçiliği çalışanlarına karşı uygulanmaya başlandı. İşsizliğin yüksek, çalışan örgütlülüğünün düşük olduğu bir ülkede; özellikle az vasıflı çalışanların iş güvenceleri azaldı ve haliyle özlük hakları da zamanın ruhu gereği zayıfladı. Tüketiciler bir fayda yaşamadıkları gibi, çalışanlar hak kaybına uğradılar.

Günümüzde özelleştirmelerin salt yararlı olduğuna dair görüş yeterli veriyle desteklenmiyor. Doğrudan bireysel tüketicilerin müşterileri ilişkisinin kurulmadığı alanlarda ve doğası gereği rekabete açık olmayan veya rekabete zorlansa bile önceki kamu tekelini satın alan özel grubun açık piyasa gücü kırılmıyor. Bu nedenle, kamu ile özel arasındaki tercihler iktisadi analizlerden çok ideolojik inanışlara dayanıyor. Hatta özelleştirme yapılsa bile devleti yönetenlerin özel sektöre kurdukları ilişkilerle daha da verimsizlik yaratabiliyor.

Özetle, kamu ile özel sektör arasında iktisadi görevler arasında yeni bir çizgi çekilecekse eğer, ideolojik önyargılar yerine sektörlerle özel inceleme yapmak şart. Buna ek olarak devletin denetim etkinliğinin de hesaba katılması gerekli. Son olarak küresel ölçekte rekabetin değerlendirilmeye katılması; uluslararası tekel ve kartellerden iç piyasanın korunması da olmazsa olmaz. Bu kıstaslar elektrik dağıtımının, satışının kamu mülkiyetinde kalmasının ve perakende satış gibi bir alanı gereksiz olduğuna toplum yararından işaret ediyor. Özelleştirme sonrası beklenen verimliliğin sağlanamaması ve çalışan haklarının zedelenmesi de bunu destekliyor. Ötesi birçok lisansı alanlar Cengiz-Kolin-Limak gibi bindik gruplar veya rekabeti bozacak sermaye gücüne haiz E.On gibi çokuluslu şirketler oluyor. ■

